

Oppdragsgiver: Helgeland Kraft, LAD OPP

Kontaktperson: Torkil Nersund, tlf: 90216538, e-post: torkil.nersund@helgelandkraft.no

Saksbehandler Helgeland Museum, avd. bygningsvern: Arunas Palionis, kulturminnekonsulet, tel. 463 67 146, e-post: arpa@helmus.no, med innspill fra direktør Janicke Kernland og leder avd. bygningsvern John Erik Lind, leder Rana museum Barbara Priesemann.

Kulturminnefaglig vurdering av kulturmiljøet ved Gammelbutikken på Storforshei

Adresse: Malmgata 35, 8630 Storforsheia, Rana kommune.

Eiendommens gnr/bnr.: gnr. 87 bnr. 230

Eier: William Jacobsen

Vern: Bygningsmassen er ikke SEFRAC-registrert. Gammelbutikken på Storforshei er inkludert som nr.18 i *Verneplan for Rana* (sist rev. 25.06.2002).

Befaringen ble gjennomført 22.02.2024, til stede var: John Erik Lind (leder avd. bygningsvern), Øyvind Snefjellå (museumshåndverker), Arunas Palionis (kulturminnekonsulent). I tillegg var huseier William Jacobsen til stede og ga grunnleggende informasjon om eiendommen.

Denne vurderingen tar for seg butikkbygningen, uthuset, og ute-området/hagen. Det må noteres at under befaringen var det store snømengder, slik at vi fikk ikke sett på hele kulturmiljøet og fikk ikke komme inn i Gammelbutikken.

Situasjonen og oppdraget

I januar 2024 fikk Helgeland Museum en henvendelse fra LAD OPP. LAD OPP er del av Helgeland Kraft og har som en målsetting å realisere flere el-bil ladestasjoner, på helt nye steder, for å gjøre reise i Nordland enklere med elbil. Strategien er å få både raske og sakte ladere opp på steder hvor elbil brukere kan oppleve Nordland mens dem venter. Natur- og kulturopplevelser og andre typer turistattraksjoner skal enten være til stede eller skal bli skapt, der hvor ladestasjoner blir realisert. Alle opplevelsene blir formidlet ved stasjonen og attraksjoner eller turruter blir markert og tilgangen tilrettelagt. I denne prosessen jobber LAD OPP med både offentlige og private partnere.

LAD OPP ønsker å realisere en ny ladestasjon på tomten og stedet hvor Gammelbutikken på Storforshei står i dag. For at eventuell ladestasjon skal etableres på denne tomten, må den være synlig fra veien. Noe som innebærer at den kommer i konflikt med eksisterende bygningsmasse. En tilstandsrapport ble utarbeidet av Helgeland Byggekontroll som beskriver en veldig dårlig tilstand på bygningsmassen. I etterkant av teknisk rapport har LAD OPP jobbet med TANKEN arkitekter for å undersøke muligheter og om deler av byggene kunne flyttes og gjenbrukes for å ivareta historien til stedet og formidle den til besøkende av ladestasjonen.

Oppdragsgiver ønsker en undersøkelse av Helgeland Museum for å vurdere den kulturhistoriske verdien, muligheter for sikring av kulturarven og eventuell gjenbruk av bygningsdeler.

Lokasjon

Storforshei sin historie er først og fremst knyttet til gruvedrift. Bergrettighetene til forekomstene i Rana og Dunderland ble ervervet i 1799 av Mostadmarkens Jernverk. 1873 ble rettighetene utvidet, etter Ole Tobias Olsens anvisninger, i Ørtfjellet, rett utenfor Storforshei. I tider har industrielle storheter som amerikaneren Thomas Edison og tyskeren Alfred Krupp engasjert seg i stedets utvikling. Malmforekomstene har vært utvunnet av selskapene Dunderland Iron Ore Company (DIOC) fra 1902. Malmen ble senere i en periode brukt i produksjonen til Norsk Jernverk på Mo. Rana Gruber driver fortsatt gruvedrift i nærområdet, på den andre siden av E6 og Gammelbutikken på Storforshei.

Med gruvedriften ble det stor tilflytting til regionen. I dag bor det ca. 600 personer i Storforshei. Her er det barnehage, skole, eldrehjem, butikk, et privat museum for motorsykler og bensinstasjon. I nærheten ligger også Nevernes kapell og motorsportanlegget ACR (Arctic Circle Raceway).

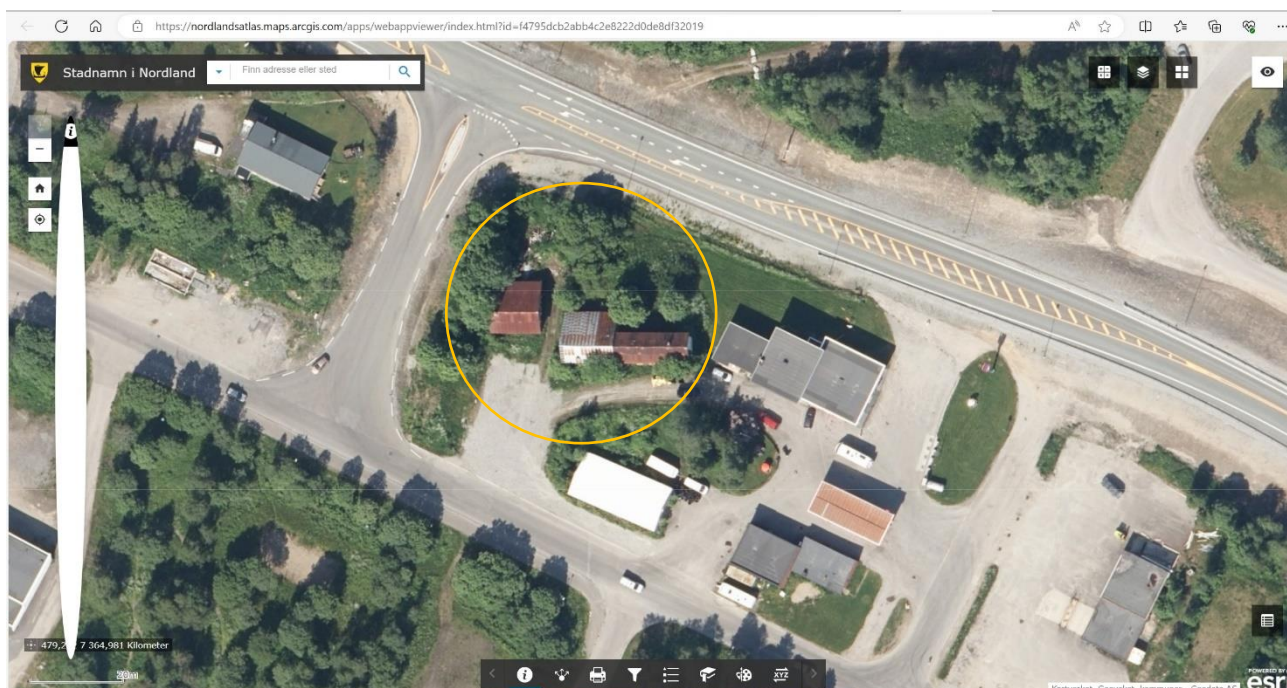

Gammelbutikken

Bygningsmassen ligger rett ved E6, tett opp til en bensinstasjon (på bildet til høyre). Butikken, som også fungerte som posthus, ble fraflyttet i 1965 og bygningen har siden den tiden ikke blitt brukt til noe annet enn lagring.

Den eldste delen av bygningen ble flyttet fra Nerheia til Storforsheia rundt 1900 og ble tatt i bruk som butikk og møteplass fra 1901. Bygningen ble deretter påbygd og utviklet gjennom 1900-tallet, med den største utvidelsen mot øst i 1918. Historien av Gammelbutikken er beskrevet i *vedlegg 1: Utklipp fra Verneplan for Rana*.

Før 1900 var området sannsynlig ubebygget. Helt fram til i dag har stedet beholdt funksjonen med å forsyne reisende og gruen med mat, drivstoff og møtested for allmenheten.

Analyse av bygningsmassen

Terreng, drenering

Terrenget rundt bygningsmassen er vanskelig å vurdere pga. snømengde under befaringen. Fra bildene i Helgeland Byggekontroll sin tilstandsrapport, utført november 2023, bærer terrenget preg av manglende vedlikehold over lengre tid. Vill vegetasjon (selvsprende trær, gress og busker) har kommet tett innpå veggene og fundamentet, som har medført slitasje og råteskader på bygningsmassen. Bygningen har ikke hatt drenering med takrenner eller nedløp.

Fundament

Den eldste delen av Gammelbutikken er støpt i mur/betong, med supplerings av naturstein, på bildet for eksempel i fundamentet på kaldlageret mot nord. Dette er imidlertid ikke eldste delens opprinnelige fundament, siden den har blitt flyttet fra Nerheia. Fundamentet på tilbygget fra 1918 består av naturstein og støpte betongplattformer på hjørnene. Samtidig er det støtter i trevirke som bærer gulvkonstruksjonen under bygningen

På grunn av alderen på materialene, levetiden deres, algevekst, sig av bygningen i terrenget og vekst av terrenget utenfor bygningens vegger, har støttene, gulvbjelkene og selve gulvet i første etasje fått omfattende råteskader. I noen tilfeller, som vist gjennom bilder i Helgeland Byggekontroll's rapport, henger noen av støttene under bygningen i luften, over bakken, og har fått omfattende råteskader. Fundamentet, spesielt i den eldste delen mot vest, har fått større setningsskader som en konsekvens av svikt i den bærende konstruksjonen i fundamentet.

Kjeller

Eldste delen av bygningen mot vest har en kjeller. Denne fikk vi ikke befare på grunn av tilstand og manglende tilgang til innsiden av bygningen. Ifølge eier var kjeller brukt som kaldlager for drikker (bl.a. øl) når butikken var fortsatt i drift. Ifølge eier er tilstanden på kjelleren veldig dårlig og delvis sammenrast.

Yttervegger, primærkonstruksjon

Eldste delen består av en laftkasse med en form for sinknov (tidstypisk for laftede bygninger på 1800-tallet i regionen). Laftene viser fortsatt tydelige merker etter flyttingen på 1900-tallet, og det er synlige spor etter verktøy som sannsynligvis stammer fra en rammesag (også typisk for perioden på 1800-tallet for å sage ut materialer/tømmer), basert på analysen av mellomrommene mellom sagelinjene og deres utforming.

Påbygget mot øst og kaldlageret består av bindingsverkkonstruksjon. (Denne informasjonen kommer fra eieren og ble ikke undersøkt under befaringen.)

Bygningen har vindtetting med flere materialer fra 1900-tallet, som er spikret direkte på den bærende veggkonstruksjonen. Isolasjonen består blant annet av hvit ull, vanlig papp eller tjære/asfalt-papp.

Yttervegger, utvendig kledning og overflate

Bygningen er kledd med stående pløyd staffpanel (ca. 1860-1930, bilde til høyre), og store deler av den oppfattes som opprinnelige fra da bygningen ble flyttet til Storforsheia. (Den vises også på det eldre bildet i *Verneplanen for Rana*.) Kaldlageret til Gammelbutikken har kant-i-kant panel (usikkert årstall, bilde til venstre). Noe av kledningen rundt bygningen virker å være i gjenbrukbar tilstand, bortsett fra nedre del som har fått råteskader der den har vært mest utsatt for fukt i terrenget.

Fargen på Gammelbutikken har endret seg gjennom tidene. Opprinnelig hadde den hvit sekundærfarge på omramminger og lister, mens hovedfargen antagelig var engelsk rød, siden man finner spor av den under dagens hvite farge. Basert på hvordan malingen har trukket inn i kvistene på panelet, tror vi at det kan være brukt tranmaling. Dagens hvite farge er malt med linoljemaling. Krakelering er et tydelig kjennetegn når linoljemalingen blir gammel.

Innervegger

Vi fikk ikke sett på indre vegger og bærende konstruksjon innvendig i selve bygningen under befaringen.

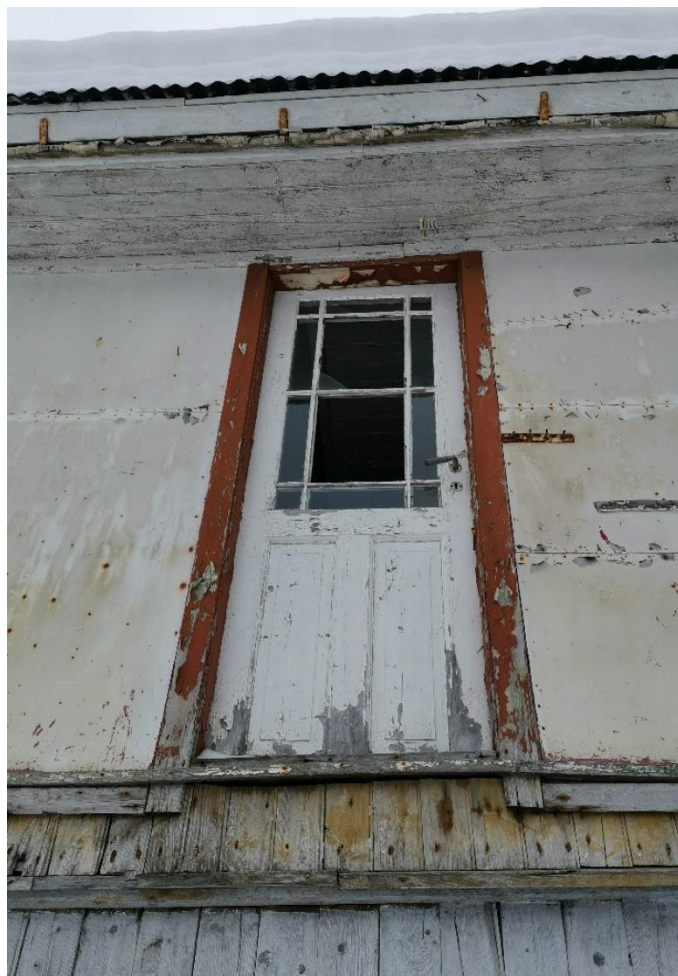
I Helgeland Byggekontroll sin rapport ser man at et av rommene i den eldste delen er støttet opp av eier, fordi bygningen ikke klarer å bære seg selv innvendig pga. skadene i fundamentet og bærende konstruksjon. På befaringen var det kun mulighet å se inn i kaldlageret. Der var det brukt tradisjonelt bindingsverk som konstruksjon. Likt med ytre konstruksjon, har den synlige verktøy spor fra eldre tid og kildeverdi. Av de bildene vi har tilgjengelig, oppfatter vi at bygningen har vært endret på gjennom årene og tilpasset etter bruk. I kaldlagret ser man også gjenbruk av materialer fra eldre tid, bla i taket og gulvet.

Dører

Dørene mot sør er fra nyere tid, ca. 1950-tallet, etter antagelig siste ombygging av inngangene.

Terrassedør mot nord er opprinnelig fra ca. begynnelsen av 1900-tallet og tyder på at det har vært en altan på kaldlagerets tak. Denne delen av kaldlagret er revet på et tidspunkt, men man kan se sporene av den på resterende kaldlageret og langs veggene på tilbygget. Terrassedøren har knuste ruter og bærer preg av slitasje. De resterende dørene består av porter som kan være opprinnelige fra byggeår av bygningen på Storforsheia.

Vinduer

De fleste vindusrammene mangler i bygningen, men de opprinnelige listene og karmene er stort sett bevart. Åpningene der vinduene var, er dekt til med plater. Vindusrammene som er igjen, ser til å være opprinnelige fra da Gammelbutikken ble oppbygd på nytt på nåværende plassering i Storforsheia. Dette er variasjoner av empirevinduer fra seint på 1800- til 1920-tallet, som kjennetegnes med enklere utforming, større glassruter, kitt som tetting, enkle rammer m.m.

Tak- konstruksjon

Basert på bildene fra rapporten til Helgeland Byggekontroll, er taket oppbygd med taksperrer, takåser, taktro/bordtak og bølgeblikkplater på den eldste delen av bygningen. Den nyeste delen har samme oppbygging, men i tillegg har never og torv som dekkes av bølgeblikkplater på toppen av dem.

Taktekking

På det eldre bilde i *Verneplan for Rana* ser man at den eldste delen hadde et bordtak opprinnelig og at kaldlagerets tak ikke var helt sammenbygd med selve butikken. Nå er taket lagt på med bølgeblikk for hele bygningen. Man ser også klare spor av at taket har blitt løftet på den eldste delen (skjedde mellom 1938 og 1939 når butikken ble ombygd). Tilbygget mot øst fra 1918 har torvtak fra sin opprinnelse. Torvtaket kan fortsatt være bevart under bølgeblikk-platene.

Utvendige trapper, ramper m.m.

Det var vanskelig å se under befaringen pga. snømengden. Inngangene har blitt ombygd flere ganger, både på den eldste delen av bygningen og på den nyeste delen.

Pipe, ildsted

Pipene har rast sammen og er tatt bort, hullene har stått åpne uten tildekking. Konsekvensen har vært mye vann som har kommet innvendig gjennom de åpne hullene, som har mest sannsynlig medført råteskader innvendig. På bilde fra 1992 ser man at bygningen har hatt teglsteinpiper. På eldre bilde i *Verneplan for Rana* ser man at den eldste delen har hatt en stål/metall pipe.

Andre opplysninger

Gammelbutikken kan fortsatt ha kulturhistoriske gjenstander innvendig, som kan være viktige å bevare for fremtiden. Eieren opplyser at han har hentet mange av disse og bevart dem privat, men han sier at han har ikke hentet ut alt. Bygningen var brukt som butikk med kjeller (kaldlager) og har hatt flere lager-tilbygg mot nord. Ellers har det vært postkontor og telegraf i første etasje, og leiligheter i andre etasje av både den eldste delen og tilbygget, der Jacobsen-familien har bodd.

Uthuset

Terreng, drenering

Uthuset har seget ned i terrenget og terrenget har samtidig kommet opp til veggene på uthuset. Det er ikke spor av takrenner eller nedløp på selve uthuset.

Fundament

Uthuset ble bygd direkte på bakken og har ingen synlig fundament under befaringen. Østvegg har seget mer i terrenget enn de andre veggene, slik at den lener østover. Det finnes flere setningsskader innvendig, spesielt forskyvninger i gulvet både i første og andre etasje. Gulvet består av eldre bord i varierte dimensjoner, fra ulike tidsepoker basert på utforming og verktøyspor. Dette gjelder begge etasjene.

Yttervegger, primærkonstruksjon

Ytterveggene består av bindingsverk fra ca. 1940-tallet. Bordkledningen er spikret direkte på ytterveggens primære konstruksjon.

Yttervegger, utvendig kledning og overflate

Som på kaldlagret, det er stort sett brukt kant i kant bord fra antagelig fra byggeåret. På nord-fasaden er det brukt bredere dimensjonert kledning. Det finnes klare spor i vest-veggen etter grisefjøs-delen som har stått tidligere, som eier opplyser ble revet før han overtok eiendommen. Som med Gammelbutikken, er det spor av mulig tranmaling på veggene, basert på måten malingen har trukket inn i kvistene på kledningen. Det er ellers spor av linoljemaling som antas å være brukt på vinduslistene, portene og utedo-delen. (kjennetegn ved krakelering.)

Dører

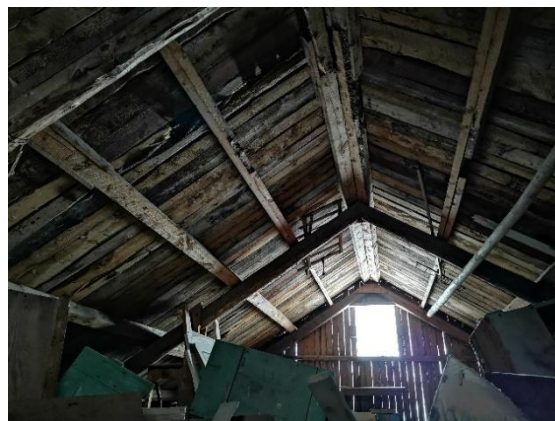
Uthuset har porter fra antagelig byggeåret. De fremstår som autentiske.

Vinduer

De fleste vindusrammene er tatt ut og dekt til med plater. Basert på de få eksemplarene i øst-fasade som er, og dimensjonene på åpningen, listene, rammeverket, har det vært opprinnelig brukt 1920-tallets Empirevindu. Det eneste eksemplaret som er igjen på østfasaden, er slitte og mangler glassruter. Store deler av listverk rundt vindusomrammingene tolkes som opprinnelig fra byggeår og evt. gjenbrukt når bygningen ble satt opp.

Tak- konstruksjon

Taket er konstruert med takåser og enkle taksperrer. Det er lagt dobbel taktro, og uthuset har opprinnelig hatt et tradisjonelt bordtak. Takkonstruksjonen på uthuset er typisk for sin type bygning med hensyn til epoke, alder og utforming. Håndverkerne som bygde takkonstruksjonen, spesielt taktroen, la vekt på gjenbruk av materialer. Det finnes mange typer materialer i taktro med ulike eldre verktøyspor og utforming.

Taktekking

I dag er det lagt bølgeblikkplater på hovedtaket, som opprinnelig har bestått av dobbelt bordtak. Tilstanden er ukjent, men taket virker tett under befaringen. Et bordtak er brukt på utedo-delen av bygningen.

Pipe, ildsted

Uthuset har en eldre mursteinpipe som tidligere ble brukt i forbindelse med en bakerovn. Pipen anses å være intakt, men det er usikkert om den er funksjonell.

Andre opplysninger

Uthuset inneholder flere kulturhistoriske gjenstander som anbefales vurdert for bevaring. Bruksmessig har uthuset stort sett blitt brukt til lagring av diverse ting som fyringsved. Det har tidligere hatt funksjonen som et mindre bakeri i første etasje, som supplerte bakervarer som var til salgs i Gammelbutikken/Jacobsen-butikken. (Informasjon fra eieren.)

Uteområdet – Hagen

På grunn av snømengden fikk vi ikke se hele hagen under befaringen. Det som er synlig, er trær og noe vill vegetasjon. Eieren opplyser at han vanligvis tar seg av den østligste delen av hagen, som brukes som grøntområde med sitteplasser for kundene ved bensinstasjonen og andre besøkende. Denne delen av hagen består av gran, bjørk og poppeltrær.

Porten til hagen i sør vises så vidt over snøen, er malt i hvit farge og har fått rustskader. På nordsiden finnes også et grøntområde. Det er usikkert om det finnes spesielle plantearter i hagen og resten av de grønne områdene på grunn av snøen og sesongen under befaringen. Vi vil anbefale at de grønne områdene undersøkes nærmere av en botaniker eller gartner med kulturhistorisk kompetanse før det gjøres tiltak i kulturmiljøet.

Analyse av kulturminneverdiene

Kulturmiljøet ved Gammelbutikken i Storforshei har en betydelig historisk verdi (lokalhistorisk, regionalhistorisk, næringshistorisk, samfunnshistorisk og industrihistorisk). Gammelbutikken var en samlingsplass for det lokale og regionale samfunnet i sin tid, og også for reisende nasjonalt og internasjonalt. Sporene av historien er fortsatt tydelige i både bygningene og delvis i uteområdet rundt. Det finnes flere dokumenter, bøker, avisartikler og bilder som forteller historien om Gammelbutikken i Storforshei. Den har, som samlingspunkt fra begynnelsen av gruvedriften, en avgjørende rolle i forståelsen av Mo i Ranas utvikling og synliggjør historien om L.A. Meyers handelsdrift og en del av utviklingen av DIOC. Endringene i bygningene og området kan leses som en tidslinje og området har fortsatt en viss opplevelsesverdi av hvordan området og bygningene ble brukt.

Vi mener at bygningene har en arkitektonisk verdi som er verdt å bevare. De viser tydelig handelssted-arkitektur fra tidlig på 1900-tallet, noe som er sjeldent å se bevart i dagens samfunn. Slike gammelbutikker eller handelssteder er sjeldne i distriktene på Helgeland og i Rana kommune. Vest-delen (eldste delen av bygningen) er antagelig den siste bevarte bygningen fra Nerheia, pga. at DIOC førte opp prosessbygninger på stedet og rev de to gårdene som fantes på stedet.

Bygningene har en bygningshistorisk verdi, sett ut fra både byggetekniske og håndverkshistoriske kulturminneverdier (verktøyspor, materialvalg/utnyttelse m.m.). Bygningsmassen tjener fortsatt som en kilde for å hente ut kunnskap som kan formidles. På en annen side er bruksverdien av kulturmiljøet betydelig svekket på grunn av tilstand og økonomiske verdi.

Det er flere bygningsdeler som vil være bevaringsverdige ved Gammelbutikken. Blant disse er laftekonstruksjonen i den eldste delen, deler av ytter- og indre kledning, deler av takkonstruksjonen (sperrene, åsene), innvendige dører og vinduer inkl. lister og noen av ytre dører og porter. Demontering av slike bygningsdeler anbefales utført av håndverker/e med bygningsvernkompetanse.

Oppsummering

Kulturmiljøet har fortsatt flere viktige kulturminneverdier. Bygningene har vært forsømt over årene, noe som har ført til forfall siden Gammelbutikken stengte dørene i 1965. Istandsetting vil kreve tid og betydelige økonomiske ressurser.

En ladestasjon vil kunne bygge videre på tradisjonen til stedet. Etter butikk, post, telegrafstasjon og bensinstasjon kan forsyning av reisende med strøm være et nytt kapittel i historien. Vi oppfatter det som en del av LAD OPP-konseptet, at det skal formidles noe av historien til stedet. Det vil være naturlig i denne sammenhengen å gjennomføre dokumentasjon av bygningsmassen og hagen for fremtiden.

Vedlegg

Vedlegg 1: Utklipp fra *Verneplan for Rana*, ukjent årstall, Eldre foto som viser butikken en gang etter 1918.

18 Gammelbutikken på Storforshei (87/230)

Den eldste del av bygningen ble flyttet fra Nerheia. På Nerheia sto brukene Innigarden og Utigarden. Bygningene på disse to brukene ble revet da DIOC i 1902 startet med å føre opp store betongbygg (prosessbyggninger) på Storforshei.

26

Her åpnet firma L. A. Meyer en filial i 1901. L. A. Meyer hadde også et bakeri på stedet. Meyer hadde sikret seg en omfattende samarbeidsavtale med DIOC-ledelsen om leveranser til arbeiderne. Vareprisen var godkjent av DIOC, som garanterte full dekning på all kreditthandel – med unntak for vingjeld. William Jacobsen fra Steigen ble betjent på Storforshei-filialen. Kona var fra gården Rødfjell i Dunderlandsdalen. Gjennom filialen gikk ikke bare handelen med arbeiderne, men også den gamle byttehandelen med bøndene. Huset ble utvidet mot øst i 1918. Her ble det lager i første etasje og husvære for William Jacobsens familie i andre. I 1938-39 ble butikkdelen noe ombygd. Taket ble løftet, slik at det ble plass til leiligheter ovenpå. Fra 1932 drev William Jacobsen butikken i egen regi. Fram til 1965 tjente bygget som butikk, posthus og en tid også som telegraf. Håkon Jacobsen, sønnen til William, fortsatte butikkdrifta etter faren. I Jacobsen-butikken samla folk seg fra hele dalen. Også utenom åpningstida kunne folk komme, gjerne langveis fra, og handle inn mat og utstyr og andre nødvendige varer. Bygget består av tømring og røysplank (vertikalt stående plank). Bygningene med tilstøtende hage utgjør et lite kulturareal på Storforshei omgitt av moderne arkitektur, og er et viktig spor etter det aktive gruvesamfunnet på Storforshei. Vernet omfatter butikk, uthus og hage.

Butikken på Storforshei

Vedlegg 2: Foto fra 1992, hentet fra Nasjonalbiblioteket

Vedlegg 3: Foto av dagens situasjon, bilde tatt under befaringen.

